

SƏFURƏ BABAYEVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

E-mail: aliyevasafura562@gmail.com

**NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ DAZİKİMİLƏR –
HYPERICACEAE FƏSİLƏSİ BİTKİLƏRİNİN TƏDQIQI VƏZİYYƏTİ**

Məqalədə, müxtəlif zamanlarda Naxçıvan MR ərazisində aparılan tədqiqatlar zamanı toplanılan faktiki materiallar əsasında Dazikimilər – Hypericaceae Juss. fəsiləsinin *Hypericum L.* cinsinə daxil olan 9 növü göstərilmişdir. Həmin növlərdən 2-si Naxçıvan MR-in "Qırmızı kitabı"na daxil edilmiş nadir növlərdir.

Açar sözlər: *Hypericaceae*, Nəbatat bağı, introduksiya, Qırmızı kitab, fəsilə.

Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası özünün təbii sərvətləri ilə Qafqaz regionu içərisindən seçilir. Bu zənginliyə daxil olan flora ərazinin bərpa edilən bilən başlıca təbii sərvətlərindən biridir. Muxtar respublika florasında rast gəlinən nadir, nəslə kəsilməkdə olan bitkilər içərisində Dazikimilər fəsiləsinə daxil olan bitkilər xüsusi yer tuturlar. Ədəbiyyat materiallarına görə Dazikimilər – *Hypericaceae* Juss. fəsiləsinin Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində bir cinsə daxil olan 9 növü vardır. Həmin növlərdən 2-si Naxçıvan MR-in "Qırmızı kitabı"na daxil edilmiş nadir növlərdir [4, s. 299-304].

Dazikimilər – *Hypericaceae* Juss fəsiləsi nümayəndələri ikievlil bitkilərdir, kasa və ləçək yarpaqları 4-5 ədəd olub burulmuş, tumurcuq şəklindədir. Yarpaqları qarşı-qarşıya düzüləndir. Çiçəkləri adətən sarı rəngli olub, çoxsaylıdır, yarımçətir süpürgə və ya, qalxan çiçək qrupuna yığılırlar. Erkəkciyələri çoxsaylıdır 3 və ya 5 ədədi birgə olmaqla əsasından birləşirlər. Adətən 3 və ya 5 yuvalıdır, bəzən yumurtalıq bir yuvalı da ola bilər, eyni zamanda çox yumurtalıqlı olub, meyvəsi biryuvalı qutucuqdur və ya giləmeyvəyə bənzərdir. Sütuncuğu 3-5 olub, sərbəstədir və ya qaidəsindən birləşmişdir. Ağvıçığı başcıq formasındadır. Meyvəsi üçkünc qutucuqdan ibarət olub, içərisində çoxlu qonur rəngli toxumları vardır. Toxumları endospermsizdir. Bitkinin çiçəklənməsi iyun ayından başlayaraq avqust ayına qədər davam edir. Ot və ya kolcuqdur. Ədəbiyyat məlumatlarına əsasən fəsilənin Yer kürəsində yayılmış 8 cinsə daxil olan 350 növündən Qafqazda 27, Azərbaycanda 15 və Naxçıvan MR ərazisində isə 9 növü yayılmışdır [2, s. 173].

Aparılan tədqiqatlar, keçirilən marşrutlar və toplanılan materialların təhlili nəticəsində ilkin olaraq ərazidə Dazikimilərin növ tərkibi, yayılma zonaları və nadir növlərin təbii vəziyyəti aydınlaşdırılmağa çalışılmışdır. Tədqiqat işinə dair ədəbiyyat materialları toplanılmış, Bioreurstar İnstitutunun və Naxçıvan Dövlət Universitetinin Herbari fondlarının herbari nüsxələri ilə tanışlıqdan sonra ərazidə Dazikimilər fəsiləsinə daxil olan bitkilərin sistematik tərkibi müəyyənləşdirilmişdir.

A.A.Qrossheyim "Azərbaycan florası" [1, s. 423] əsərində *Hypericaceae* – Dazikimilər fəsiləsinə daxil olan bir *Hypericum L.* – Dazı cinsində 8 növün mövcud olduğunu qeyd etmişdir.

Familia: Hypericaceae Juss. – Dazikimilər

Genus: Hypericum L. – Dazı

1. *H. androsaemum L.*

2. *H. perforatum L.*

3. *H. scabrum L.*

4. *H. hircutum L.*

5. *H. acutum* Moench. (= *H. tetrapterum* Fr.)

6. *H. theodori* G.Wop.

7. *H. polygonifolium* Rupr.

8. *H. elongatum* Led.

A.A.Qrossheyim "Флора Кавказа" [5, s. 163-176] əsərində *Hypericaceae* DC. – Dazikimilər fəsiləsi bitkilərinin yalnız bir cinsdə *Hypericum L.* – Dazı birləşmiş 32 növünün Qafqazda yayıldığını göstərərək, onlardan 9 növünün muxtar respublika ərazisində bütünlüklə qeyd edir. Muxtar respublika ərazisində yayılan 9 növ aşağıdakılardır:

Familia: Hypericaceae DC. – Dazikimilər

Genus: Hypericum L. – Dazı

1. *H. formosissimum* Takht.

2. *H. antasiaticum* Grossh.

3. *H. scabrum L.*

4. *H. lydium* Boiss.

5. *H. hirsutum L.*

6. *H. polygonifolium* Rupr.

7. *H. venustum* Fenzl

8. *H. nachtschevanicum* Grossh.

9. *H. perforatum L.*

"Флора Азербайджана" фундаментал əsərlərinin 6-cı cildində [8, s. 247-259] bu fəsilənin yeganə olan *Hypericum L.* – Dazı cinsinə 15 növ daxil edilmişdir ki, onlardan da 9 növü Naxçıvan MR üçün göstərilmişdir. Bu növlər aşağıdakı kimi təsnif edilmişdir:

Familia: Hypericaceae DC. – Dazikimilər

Genus: Hypericum L. – Dazı

1. *Hypericum atropatanum* Rzazade – Atropatan dazısı

2. *H. antasuaticum* Grossh. – Asiya d.

3. *H. formosissimum* Takht. – Gözəl d.

4. *H. hirsutum L.* – Sərtüklü d.

5. *H. polygonifolium* Rupr. – Qızılcıyarpaq d.

6. *H. lydium* Boiss. – Lidiya d.

7. *H. perforatum L.* – Zəif d.

8. *H. scabrum L.* – Kələ-kötür d.

9. *H. venustum* Fenzl – Qəşəng d.

Sonrakı araşdırmalar S.K.Çerepanov [9, c. 531-533] tərəfindən aparılaraq bir çox növlər sinonim hesab edilərək digər növlərə birləşdirilmişdir. A.M.Əsgərovun [2, s. 173] məlumatına görə Azərbaycanda Dazikimilərə aid aşağıda qeyd edilən 21 növ bitki mövcuddur ki, onlardan da kursivlə göstərilən 3 növü endemdir, 11 növü isə Naxçıvan MR ərazisində yayılmışdır:

1. *Hypericum androsaemum L.*

2. *H. apiculatum* (N.Robson) Sennikov (*H. elongatum* auct. non. Ledeb.)

3. *H. apicum* Kar. et Kir. (*H. karjaginii* Rzazade)

4. *H. asperuloides* Czern.ex Turcz.

5. *H. atropatanum* Rzazade
6. *H. davisii* N. Robson (*H. elongatum* auct. non. Ledeb.)
7. *H. elegans* Stephan ex Willd.
8. *H. elongatum* Ledeb. (*H. antasiaticum* Grossh. p.p)
9. *H. formosissimum* Takht.
10. *H. hirsutum* L.
11. *H. karyaginii* Rzazade
12. *H. linarioides* Bosse (*H. polygonifolium* Rupr.)
13. *H. lydium* Boiss.
14. *H. nachitschevanicum* Grossh.
15. *H. perforatum* L.
16. *H. pseudolaeva* N. Robson (*H. lydium* auct. non. Boiss.)
17. *H. tetrapterum* Fries (*H. quadrangulum* L., *H. acutum* Moench)
18. *H. scabrum* L.
19. *H. theodori* Woronow
20. *H. venustum* Fenzl
21. *H. xylosteifolium* (Spach) N. Robson

Bizim tədqiqatlarda həmin təsnifat bölgüsü "Конспект флоры Кавказа" [7, s. 308-314] əsərinə uyğun olaraq saxlanılmışdır:

SUBCLACCIS: DILLENIIDAE

SUPERORDO: THEANAE

Ordo: Theales

Familia: *Hypericaceae* Juss., nom. cons. – Dazkımilər

Trib. 1. *Hypericeae* Choisy

Genus: *Hypericum* L. – Dazi

Sect. 1. *Hypericum*

1. *H. perforatum* L. (*Hypericum nachitschevanicum* Grossh.) – Zəif dazi
- Sect. 2. *Oligostema* (Boiss.) Stef.
2. *H. formosissimum* Takht. – Gözəl d.
- Sect. 3. *Hirtella* Stef.
3. *H. scabrum* L. – Kələkötür d.
4. *H. helianthemoides* (Spach) Boiss. (*Hypericum atropatanum* Rzazade) (*H. liant-hemoides* subsp. *atropatanum* (Rzazade) Sennikov – Günəbaxan Atropatan dazısı
5. *H. pseudolaeva* N. Robson (*H. lydium* auct. non Boiss.) – Yalançıhamar d.
6. *H. lydium* Boiss. – Lidıya d.
7. *H. davisii* N. Robson (*H. elongatum* auct. non Ledeb.)
8. *H. elongatum* Ledeb. (*H. antasiaticum* Grossh.) – Uzunsov d.
- Sect. 4. *Taeniocarpium* Jaub. et Spach
9. *H. hirsutum* L. – Sərtükcüküklü d.
10. *H. venustum* Fenzl – Qəşəng d.
11. *H. linarioides* Bosse (*H. polygonifolium* Rupr.) – Zolaqlı d.

Göründüyü kimi fəsilə adları və bir çox növlər dəyişdirilmiş, bəziləri isə sinonim kimi təqdim edilmişdir. Beləliklə, son təsnifat bölgüsünə əsasən Naxçıvan MR florasında Dazkımilər bir triba, bir cins və 4 sektora daxil olan 11 növlə təmsil olunurlar.

Naxçıvan MR florasının Dazkımilər fəsiləsinə daxil edilən *Hypericum formosissimum* Takht. – Gözəl dazi və *Hypericum linarioides* Bosse (*H. polygonifolium* Rupr.) – Zolaqlı d. növləri Naxçıvan MR florasının Qırmızı kitabına daxil edilmişlər. Həmin növlərin gələcəkdə yayılma zonaları və fitosenozdakı mövqeyi, həmçinin biologiyası izlə-

niləcək və nadir olma səbəbləri dəqiqləşdiriləcəkdir. İlk olaraq nadir növlərin yayıldığı arazilərin xəritə sxemi hazırlanacaq və şəkilləri çəkiləcəkdir. Tədqiqat işinin davamında nadir növlərin botaniki – coğrafi zonalarda və fitosenozda rolu müəyyənləşdiriləcək və toxumları Nəbatat bağında əkilmək üçün toplanılacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qrossheyim A.A. Azərbaycan florası. II c., Bakı: Azərnaşr, 1936, 423 s.
2. Əsgərov A.M. Azərbaycanın bitki aləmi (Ali bitkilər – *Embryophyta*). Bakı: TEAS Press nəşriyyat evi, 2016, 444 s.
3. Talıbov T.H., İbrahimov Ə.Ş. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasının taksonomik spektri. Naxçıvan: Əcəmi, 2008, 364 s.
4. Talıbov T.H., İbrahimov Ə.Ş. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Qırmızı Kitabı (*Ali sporlu, çılpaqtoxumlu və örtülütoxumlu bitkilər*). II c., Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 678 s., s. 299-304.
5. Гроссгейм А.А. Флора Кавказа. Т. VI, Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1962, 424 с., с. 163-176.
6. Ибрагимов А.Ш. Растительность Нахчыванской Автономной Республики и ее народнохозяйственное значение. Баку: Элм, 2005, 230 с.
7. Конспект флоры Кавказа. Т. III (II). С.-Петербург-Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2012, 623 с.
8. Флора Азербайджана. Т. VI, Баку: Изд. АН Азерб. ССР, 1955, 540 с.
9. Черепанов С.К. Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). С.-Петербург: Мир и семья-95, 1995, 992 с., с. 531-533.

Сафура Бабаева

ИССЛЕДОВАННОСТЬ СЕЗОННЫХ ВИДОВ ЗВЕРБОЙНЫХ (*HYPERICACEAE*) РАСТЕНИЙ НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ

В статье указаны 9 видов звербойных растений – *Hypericaceae* Juss., которые на основе фактических материалов были найдены в различное время на территории Нахчыванской АР. Из них два редких вида были занесены в «Красную книгу» Нахчыванской АР.

Ключевые слова: *Hypericaceae*, ботанический сад, интродукция, красная книга, семейство.

Safura Babayeva

RESEARCH CONDITION OF SEASONAL SPECIES OF *HYPERICACEAE* PLANTS OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

There have been shown nine species belonging to the *Hypericum* L. genus of *Hypericaceae* Juss family on the basis of actual materials collected during the researches in the territory of the Nakhchivan Autonomous Republic at various times on the article. Two of these species are rare species have been included to the "Red Book" of the Nakhchivan AR.

Keywords: *Hypericaceae*, Botanical garden, introduction, Red book, family.

(Biologiya üzrə elmlər doktoru, dosent Fatmaxanım Nəbiyeva tərəfindən təqdim edilmişdir)